

В. Ю. Іващенко

**«СВОЇ» ТА «ЧУЖІ» В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ПАМ'ЯТІ
(НА МАТЕРІАЛАХ СПОГАДІВ ПРО ХАРКІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ 1920 – 1930-х рр.)**

У статті робиться спроба дослідити процес трансформації університетського співтовариства в умовах реформування системи освіти в Україні в 1920 – 1930-ті рр. Особлива увага приділяється аналізу шляхів формування, функціонування та трансформації образів-уявлень «свій», «чужий» «інший» в університетській пам'яті. Зокрема, на матеріалах мемуарних та автобіографічних текстів аналізуються соціальні, національні, культурні, світоглядні, ментальні та інші протиріччя, характерні для університетського співтовариства цього періоду.

Ключові слова: університетська пам'ять, університетська культура, «нові» професора та студенти.

У 2008 – 2010 р. було видано два томи збірки «Харківський університет ХІХ – початку ХХ ст. у спогадах його професорів та вихованців», які дозволяють скласти уявлення про образи багатьох явищ університетського життя, що відбулися у свідомості тогочасних студентів та викладачів [26]. Продовженням цієї роботи стало видання, до якого увійшли спогади викладачів і студентів Харківського університету, а також інституцій, що виникли у процесі реорганізації системи вищої освіти в Україні в 1920 – 1930-е рр. – Академії теоретичних знань (АТЗ), Харківського інституту народної освіти (ХІНО), Харківського педагогічного інституту професійної освіти (ХППО) та Харківського фізико-хіміко-математичного інституту (ХФХМІ) [27]¹.

Усього в даній збірці зібрано близько 40 різних за обсягом, жанровою приналежністю та змістом спогадів. Частина мемуарних текстів було написано та опубліковано в радянський період (автобіографії Д. І. Багалія і О. І. Білецького, мемуари О. І. Ахієзера, А. К. Кікоїна

¹ Видання опубліковано за фінансової підтримки Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Вічного фонду імені Михайла та Дарії Ковальських.

та ін.). Ряд спогадів, написаних до 1991 р., дійшли до нас у рукописах, які зберігаються у фондах Музею історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Б. Д. Антоненка-Давидовича, О. Ф. Бавикіна, Н. Г. Білоконя та ін.), Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (І. К. Білодіда, Д. Х. Остринина), приватних колекціях (Л. П. Ніколаєва), інші були опубліковані після розпаду СРСР (І. М. Буланкіна, А. М. Утєвського). На зарубіжного та діаспорного читача були розраховані спогади колишніх студентів та викладачів Харківського університету, які через різні причини емігрували із СРСР: О. К. Буревій, Л. З. Копелева, Ю. А. Лавріненка, Н. М. Третьак-Шилдс, Ю. В. Шевельова та ін. Нарешті, невелику частину спогадів було створено вже після здобуття Україною незалежності: Б. М. Красовицького, В. С. Когана, О. М. Матвієнко, Ю. В. Прокудіна, І. К. Рибалки та ін.

Безумовно, особистість автора, час створення та умови публікації того чи іншого джерела значною мірою зумовлюють його зміст, однак для усіх мемуарних текстів цього періоду характерною є яскраво виражена дихотомія «свій» – «чужий». Дослідниця Н. Г. Колошук, аналізуючи роман І. Сельвінського «О, юність моя!», відзначає: «Література, особливо мемуарна та автобіографічна проза, зосереджена на авторському самоаналізі, надає цінний матеріал для аналізу образу Чужака нарівні з образом Свого, образом Я» [13, с. 49]. Тим більш цікавою є мемуарна література, що розкриває світогляд людини в переломну епоху, коли перед особистістю постає проблема складного вибору.

Говорячи про дореволюційний університет, ми можемо фіксувати наявність університетської корпорації із певними правами, власною системою цінностей, культурними установками та етичними нормами. Нові політичні умови і як наслідок – «реорганізація» / «ліквідація» університетів в Україні [17], поклали початок формуванню «нової» професури та «нового» студентства, на долю яких припало чимало випробувань. Ці процеси супроводжувались зміною повсякденного життя університетської людини, кола її спілкування, вимагали від неї пошуку нових орієнтирів.

Характеризуючи дихотомію «свій» – «чужий», дослідники також часто пропонують категорію «інший», яка немає усталеного тлумачення. На думку Є. Ю. Кислякової і В. В. Соломіної, «чуже» трактується як вороже, таке, що несе потенційну загрозу, тоді як «інше» передбачає зацікавленість, що в подальшому або дозволяє сприйняти цей «інший

досвід», спочатку піддавши «своє» самокритиці та самоаналізу, або відкидає його, знову трансформуючись в опозицію «свій» – «чужий» [11, с. 73]. Інший підхід до розуміння концепту «свій – чужий – інший» пропонує Л. П. Реліна: «Якщо «Чужий» перебуває нібито за зовнішньою межею кола інтересів співтовариства, то «Інший» може бути фактично своїм, однак за наявності певних якостей або знань є культурно «Іншим», соціально «Чужим», або маргіналом» [20, с. 261–262].

Відзначимо, що доброзичлива зацікавленість не була характерною для більшості мемуаристів, які зверталися до спогадів про Харківський університет 1920–1930-х рр. Один із небагатьох прикладів привласнення «чужої» культури надають мемуарні нариси І. М. Буланкіна. Іван Миколайович походив із селянської родини, під час громадянської війни був мобілізований до лав Червоної армії, а потім відряджений на навчання до новостворюваного Харківського інституту народної освіти. Будучи активним прибічником радянської влади, І. М. Буланкін виступав за створення ІНО на противагу старому університету. «Борьба протекла под лозунгом: «за ИНО!» или «за Университет!», что в переводе на политический язык означало: «за или против Советской власти»¹ [6, с. 47]. У цій боротьбі І. М. Буланкін беззастережно був на боці радянської влади. Однак за свідомством доньки І. М. Буланкіна Н. І. Буланкіної, її батько з часом, під впливом своїх учителів, усвідомив необхідність відновлення університетів як інституцій, що розвивають та транслюють фундаментальні наукові знання [27, с. 304–305].

Показово, що саме по відношенню до викладачів студенти виявляли найбільшу лояльність. Звісно, вони вказували на неоднорідність професорсько-викладацького складу, виокремлюючи так званий «спадок старого імператорського університету» та нову українську професуру [28, с. 106–107], або пропонуючи більш поетичний поділ на «сочувствующих», «иронических», «растерянных», які за зовнішнім виглядом поділялися на «лощенных» та «опростившихся» [25, с. 51]. Інколи мова також йшла про відкриті конфлікти з викладачами. Так, студент 1930-х рр. І. О. Плахтін через тридцять років після описуваних подій відзначав: «З пекучим соромом згадується, як ми, комсомольці, ще дуже малописьменна братія, не раз атакували Л. А. Булаховського, вимагаючи самокритикуватися за те, що вперто він не визнавав «теорії Мара» у мовознавстві» [18, с. 138]. Однак у більшості випадків студенти віддавали належне своїм учителям, зокрема, із захопленням згадуючи літературознавця О. І. Білецького та мовознавця Л. А. Булаховського. Так, вель-

¹ Спогади подаються мовою оригіналу.

ми показовою є невелика замальовка О. Д. Соловей: «Стоїмо в черзі по стипендію. Суміжне віконце для викладачів, там черги немає. Підступає невисокий чоловік в окулярах. Моя сусідка – вона з літфаку – шепоче на вухо: «Булаховський». В її устах це звучить майже як «бог»» [23, с. 264].

Про відсутність різкої конфронтації між студентами та викладачами свідчать мемуари самих викладачів. Д. І. Багалій згадував про серйозну підготовку випускників гімназій та прагнення до знань «студентів-пролетарів», стверджуючи, що «навчальна праця в Інституті була для мене... люба і задовольняла мене: я викладав лекції українською мовою; численна (значною мірою пролетарська) аудиторія дала мені новий імпульс для навчальної праці» [2, с. 24]. О. І. Білецький, якому на відміну від Дмитра Івановича, робота в «б[ывшем] Університеті» не була до душі, пояснював це, передусім, недовірою «к «спецам» со стороны тогдашнего вузовского начальства», а також багатомисливими експериментами «вроде переходу на «Дальгон-план», «производственного уклона», «бригадного метода» и т[ому] под.» [3, с. 30].

У свою чергу, підхід до тріади «свій – чужий – інший», запропонований Л. П. Репиною, дозволяє зафіксувати національні, соціальні, культурні, ментальні та інші протиріччя, характерні для університетського співтовариства 1920 – 1930-х рр. При цьому спогади доволі точно вказують на зміну структури співтовариства під впливом як зовнішніх факторів, так і процесів, пов'язаних із його внутрішньою еволюцією.

Безумовно, найбільш гостро в цей період усвідомлювалися соціальні протиріччя. Не випадково О. Л. Рябченко в монографії, присвяченій студентству 1920 – 1930-х рр., говорячи про «своїх» та «чужих» (а це спеціальний розділ монографії), робить акцент, передусім, на соціальному аспекті цієї проблеми, а саме походженні студентів [22, с. 118–134].

Спогади фіксують різні прояви соціального протистояння. Передусім мемуаристи відзначають відмінності у зовнішньому вигляді студентів. І. М. Буланкін наступним чином описав студентів початку 1920-х рр.: «Поражала пестрота лиц, одеяний. Кого там тільки не було: молодих людей, избегающих службы в армии, сынков и дочек торговцев, спекулянтов, детей бывшего чиновничества, неудачников-офицеров и просто «белых», укрывшихся под «сенью» советского вуза... Разнообразие одеяний. Наряду с потертыми пальто, потрепанными студенческими плащами, выцветшими приплюснутыми студенческими фуражками – признак «старого студента» – блестели новизною синие околыши вновь поступивших, начищенные пуговицы с двугла-

вым орлом на студенческой тужурке, купленной специально по случаю поступления в б[ывший] Университет на базисе, космы шевелюры, кокетливо выступающей из-под вытертой шляпы – возвышенный образ мыслей... Изредка новые меховые шубки – признак нарождающегося непманства. Шинели, солдатские шинели не в большой моде – их немного. Они в большинстве резко отделяются от общей массы. Это люди, прибывшие в ИНО из рядов Кр[асной] Армии... – первые ласточки – советизаторы б[ывшего] Университета» [6, с. 47]. Далі міститься вказівка на важливість комунікативної складової, яка відразу дозволяла ідентифікувати «свого» в достатньо строкатому оточенні: «Обращение самое изысканное. Кругом слышится: «господа» «коллеги», больше – «коллеги» – солиднее звучит – Университет напоминает, да и спокойнее: не ровен час, наскочишь на какого-нибудь нахала – обругать может. И слово «товарищ» произносишь с каким-то особым вкусом и только к действительно товарищу» [6, с. 47]. Після чого, як уже зазначалося вище, автор переходить до опису світоглядної складової.

Крім того, в окремих мемуарах ми бачимо пряму вказівку на соціальний склад студентства. Студентка кінця 1920-х рр. Л. А. Дражевська, характеризуючи труднощі, з якими вона зіткнулася під час навчання у ХІІІПО, звернула увагу на особливості формування студентського контингенту: перевага надавалася вихідцям із робітничого середовища, менше було дітей селян («бідняків» та «середняків»), ще менше дітей так званої «трудової інтелігенції», тобто лікарів, учителів, інженерів; 3 – 4 % складали діти службовців; взагалі не приймали дітей так званого «чужого елемента». Для того, щоб вступити до вищого навчального закладу, останні змушені були приховувати своє походження [9, с. 101].

Студент середини 1930-х рр. Б. М. Красовицький змальовує схожу картину: «Трудно себе представить, насколько пестрым по составу был наш первый курс. И по возрасту, и по социальному положению, партийности, по уровню подготовки, жизненному опыту и опыту работы, даже по семейному положению. Самые старшие из нас были ровесниками века и участниками гражданской войны, а я и еще несколько моих сверстников к тому времени не достигли совершеннолетия. На курсе было много крестьянской молодежи, причем некоторые успели побывать в батраках, часть студентов пришла в университет после работы на фабриках и заводах – в цехах или школах ФЗУ» [14, с. 161].

Утім, якщо в загальних характеристиках ми спостерігаємо соціальну неоднорідність студентів протягом усього періоду 1920 – 1930-х рр., то

зовнішні відмінності поступово зникають. Студентка середини 1930-х рр. Г. Т. Солонська під час інтерв'ю відзначила: «Одевались весьма скромно. Как выглядела одежда? Она не отличилась ничем особым от одежды других видов молодежного коллектива, собрания. Но, в основном, были одеты однотипно, ничего особого не припоминаю» [10, с. 217].

Цікаво, що в деяких випадках студенти за допомогою одягу цілком свідомо корегували свою ідентичність. Так, студентка кінця 1920 – початку 1930-х рр. О. М. Матвієнко згадувала, що вона разом зі своїми сусідками по гуртожитку, заощадивши кошти на їжі, купили однакові демісезонні пальто: «Потом, когда мы с общежития по Пушкинской мчались по утрам на занятия в главный корпус – нам все уступали дорогу и кричали – «Вот, смотри, это же детдомовки». Нет, мы не детдомовцы, мы были коммуна!» [15, с. 117].

У той же час Н. Г. Білоконь, описуючи протистояння зі студентськими активістами, позначив фактично протилежну стратегію побудови – через заперечення: «Коли в мене завелися гроші, а слідом за ними і одяг, – на зборах почалося з'являтися і моє прізвисьце. Я, як міг оборонявся, протестував. А щоб гостріш дошкулити Чепізі і Морозу – до свого шкіряного реглана я припасував хутрянний комір та став вив'язувати дуже яскравого, довжиною аж до колін, галстука. Придбав я тоді дзеркального блиску жовті краги, а галіфе англійського шевіоту, замінив на англійський гольф. Війна стала набирати прихованого і затяжного характеру» [5, с. 135].

Одяг міг також маркувати національну ідентичність. Б. Д. Антоненко-Давидович, який вступив до Харківського університету в 1917 р., згадував: «...тепер мені випадало опинитися в першому революційному наборі Харківського університету. Але мало чим відрізнявся цьогорічний склад студентів від попередніх, дореволюційних; хіба що тільки під студентськими тужурками тепер було видно не тільки традиційні, демократичні «косоворотки», а й вишивані сорочки, що мало означати – цей студент є «свідомий українець» [1, с. 17]. Утім, значно краще говорила про національну приналежність мова спілкування.

На початку 1920-х рр. починається українізація вищої школи. Обов'язковою мовою викладання стає українська. Як відзначає К. К. Платонов, «лишь немногим профессорам, например, Воробьеву, разрешалось читать лекции по-русски. Большинство же читало на смеси русского с украинским... Некоторые, забыв украинское слово, прервав лекцию, листали словарь и с радостью пользовались подсказками студентов... Доцент Безуглая, ведя занятия по гистологии,

нашла блестящий выход: пробормотав что-то невнятное по украински, она тут же постоянным рефреном говорила: «Чи поняли? Чи ни?» И повторяла все подробно по-русски» [19, с. 65 – 66].

Утім, ряд професорів відмовлялися змінювати мову викладання. Ю. В. Шевельов згадував про те, що О. І. Білецький читав лекції виключно російською мовою. Починаючи викладати курс теорії літератури, він звернувся до студентів із наступними словами: «Курс російської літератури я повинен читати по-російськи. Щодо цього курсу, то він повинен читатися по-українськи. Я сподіваюся, ви мені вибачите, що я читатиму його теж по-російськи. Ми вибачили. Ми були як мореплавці, він – сирена. Ми були зачаровані» [28, с. 114]. Коли в 1939 р. О. І. Білецького було обрано академіком АН УРСР, він, за свідомством того ж Ю. В. Шевельова, з іронією зауважив: «Вы знаете, меня назначили украинцем!» [28, с. 114]¹.

Показово, що сам О. І. Білецький у своїх автобіографічних записках (більшою частиною російськомовних) звертався до української мови для того, щоб позначити конфліктні ситуації. Зокрема, він згадував, що відповіддю на його виступ на захист викладання іноземної мови було іронічне зауваження: «Професор Білецький має на думці старий університет» [3, с. 31]. Спроба заступитися за казку, як предмет дитячого читання, завершилася «розгромом» з боку критика М. М. Новицького, який заявив: «Професор Білецький рекомендує нам оце старе барахло: нащо нам оці казки, коли ми сами найчудовіша з казок» [3, с. 31] і т. д.

У студентському середовищі здебільшого розмовляли українською, хоча і тут існувала своя диференціація. За спогадами Л. А. Дражевської, «розмовна мова між студентами з провінції була українська, так звані «городські» воліли говорити по-російському, але вміли говорити й по-українському» [9, с. 102].

Слід зазначити, що для інтелігенції, яка проживала на території України, національність часто була предметом вибору. Так, спогади Ю. В. Шевелева свідчать про доволі складний процес пошуку власної національної ідентичності.

Тривалий час зосереджений на власному Я, Шевельов не цікавився історією власного роду. Батька, Володимира Карловича Шнейдера (німця родом із Польщі, який під час Першої світової війни змінив своє прізвище на Шевельов, по-батькові – Юрійович), він не знав, а з матір'ю,

¹ Водночас, варто зазначити, що внесок О. І. Білецького у вивчення української літератури незаперечний, а сам Ю. В. Шевельов мав портрет О. І. Білецького у своєму кабінеті.

Варварою Володимирівною Медер («напівнімецького роду» з України), хоча й прожив більшу частину життя, не говорив про її минуле. Народився Ю. В. Шевельов у Харкові, однак у всіх документах місцем його народження названа Ломжа. Батько був офіцером, і для того, щоб приховати «соціальне походження» дітей, мати Ю. В. Шевельова вказала Ломжу, яка в цей час вже знаходилася на території Польщі. Ю. В. Шевельов відзначив, що таким чином він «принаймні географічно... став поляком», хоча відразу уточнив, що під час перебування в Польщі, нічого польського в їхньому домі не було, і він виховувався в російському культурному та мовному середовищі [28, с. 9, 17–18].

В уявленні Ю. В. Шевельова українська мова ототожнювалася зі «свіжими прибульцями з села» [28, с. 39], у той час як коло його спілкування становили переважно євреї, що, на думку Ю. В. Шевельова, не було випадковим: «Головною причиною було те, що євреї не були селяками... Було в них щось, що наближало їх до космополітизму» [28, с. 49].

«Відкриття України» сталося під час навчання у старшій школі, коли сестра Ю. В. Шевельова отримала в подарунок «Ілюстровану історію України» М. С. Грушевського. Ю. В. Шевелєв зауважив дарувальнику: «Українська мова існує, але вона некрасива», на що отримав відповідь: «Мова, якою говорять мільйони людей, не може бути некрасивою» [28, с. 64–65]. Ця подія стала зворотною, після чого «українськість лишилася на все життя» [28, с. 66]. При цьому Ю. В. Шевельов сприймав українську культуру передусім через театр та літературу, оскільки, як він відзначив, «... я не був селяк, і українськість найбільше промовляла до мене через європейськість» [28, с. 67].

Свідомий вибір Ю. В. Шевельов зробив пізніше. Під час отримання паспорту слід було вказати свою національність. За його спогадами, «було б куди безпечніше написати росіянин, і це цілком залежало від мого вільного вибору, але після недовгих вагань я вибрав – українець» [28, с. 67]. Намагаючись обґрунтувати свій вибір, Ю. В. Шевельов вказав на/е декілька факторів: по-перше, на його думку, незважаючи на німецьке походження батьків і виховання у російському культурному середовищі, «українськість» завжди була в родині; по-друге, «саме місто Харків назовні було російське, але українськість якось ірраціонально жила в Харкові, жила в матері та сестрі... Тисячею дрібниць вона входила в життя» [28, с. 67].

У 1930-і рр. на зміну українізації приходив зворотній процес. Як гадував М. О. Ветухів: «Практично по вузах українська мова не була

заборонена, але здискредитована. Стільки говорено про націоналізм, про шкідників у проведенні українізації, стількох викладачів і професорів заарештовано за націоналізм, або звільнено і примушено виїхати з України, що кожний вважав безпечнішим просто для збереження життя говорити по-російському» [8, с. 42]. Вельми показовим виглядає випадок, про який розповіла студентка історичного факультету кінця 1930-х рр. Н. М. Третьяк-Шилдс. Під час викладання курсу лекцій професор М. М. Пакуль перейшов з українською мови на російську, що призвело до зіткнення між «сільськими» студентами та комсомольським «активом»: «Сільські» наполягали на тому, що Харківський університет – найстаріший університет в Україні, а офіційною мовою Української соціалістичної республіки є українська. Основна частина студентів мовчала, і я також. Наступного дня по факультету прокотилась лавина зібрань – партійних, комсомольських та профспілкових. Всі вони обговорювали «випадок грубого порушення трудової дисципліни, внаслідок чого викладач був змушений припинити лекцію і залишити аудиторію». Студентам із сіл було оголошено догану» [24, с. 274].

У наведених вище прикладах, серед іншого, можна побачити протиставлення «сільської» та «міської» культури, пов'язане із рівнем освіти і особливостями виховання. В. С. Коган, згадуючи коло свого спілкування, особливо виділяв Б. І. Веркіна: «...Борис, получивший домашнее образование, владеющий иностранными языками, хорошо разбирающийся в искусстве, в том числе музыкальном, обладал и высокой культурой, и глубокими знаниями, так нам недостающими. Поэтому, несмотря на то, что он был лет на 5 – 6 моложе нас и не прошел жизненной школы, которая была у нас за плечами, мы к нему испытывали, пожалуй, даже почтение» [12, с. 232]. Нестачу загальної культури зафіксовано у випадку, про який згадують декілька мемуаристів. Одного разу на лекцію до Є. М. Ліфшиця прийшов Л. Д. Ландау і запропонував студентам відповісти на питання із складеної ним вікторини. «Вопросы были самые разнообразные – из истории, географии, литературы, астрономии и т. д., то есть из областей, о которых большинство из нас, не получивших систематического среднего образования, имело представление довольно смутное. Поэтому наши ответы на вопросы викторины дали Ландау богатый материал для анекдотов, которые вскоре расплозились по Харькову» [12, с. 236].

Професор Л. П. Ніколаєв у щоденниковому записі, датованому 1 січня 1937 р., коротко резюмував: «А новой советской интеллигенции –

нет. Ведь нельзя назвать интеллигентами полуграмотных людей, даже если закончили высшее учебное заведение. Недели две тому назад была произведена проверка грамотности студентов Харьковского университета: им предложили написать диктант на русском языке. Оказалось, что 94 % студентов получили оценку «плохо» и «очень плохо» и лишь 0,8 % – оценку «отлично». Итак, меньше одного процента студентов могут писать без ошибок» [16, с. 254].

Ряд мемуаристів відзначають спроби подолати «культурний бар'єр»: Б. М. Красовицький згадував про практику «буксиру», коли до студента, який добре встигав, прикріплялися декілька тих, хто відчував труднощі в навчанні, і він працював з ними в позанавчальний час [14, с. 162]; Н. М. Третьак-Шилдс писала про те, як запрошувала дівчат із села до себе додому на обід [24, с. 273]. Як наслідок, за спостереженнями мемуаристів, відкрите протистояння у студентському середовищі кінця 1930-х рр. було відсутнім, однак як відзначав Б. М. Красовицький, певна «невидима грань» відчувалася [14, с. 164].

З одного боку, тут можна говорити про різні ментальні установки. Наприклад, Ю. В. Шевельова, який, як уже зазначалося, свідомо обрав «українскість», дивувався «патологічний нахил» сільських студентів до хорového співу: «Варт було зійтися кільком з них, як вони зачинили співати... Їм не треба було навіть домовлятися, коли співати і щод, – роти самі відкривалися і виспівували те саме, не умовляючися. Щодо мене, то я ніколи не любив хорových співів, навіть кваліфікованими ансамблями» [28, с. 100 – 101]. Водночас мемуаристи, які народилися в селі або маленькому містечку, із задоволенням згадували відповідні моменти. Для випускника ХППО 1932 р., академіка АН УРСР и АН СССР І. К. Білодіда це було важливою складовою студентського життя: «А як ми співали всі гуртом! І досі, коли ми, колишні студенти, сходимося, то згадуємо і дні навчання, і наші пісні» [4, с. 110]. Схожим чином висловлювався на сторінках своїх спогадів студент-історик кінця 1930-х рр., професор Харківського університету І. К. Рибалка: «Як голосно щодня в час перерв між заняттями лунали бадьорі й ліричні пісні!... З якою силою і почуттям ми співали: Розпрягайте, хлопці, коні... Ой при лужку, при лужку... Часто в час нашого співу люди, що проходили вулицею, зупинялися й слухали цей спів, думаючи, що це йде якийсь концерт. І не раз деканові доводилося припинити нашу співанку і прямо заганяти нас в аудиторії слухати лекції» [22, с. 280].

З іншого боку, упродовж усього зазначеного періоду формування «нового пролетарського» студентства і «нової» професури супровод-

жувалося «чистками» та репресіями. За кілька годин «інший» міг стати «чужим», більше того, «ворогом». Л. А. Дражевська згадувала про два свої виключення із університету – в 1929 і 1935 рр., що були пов'язані з арештом її батька. У другому випадку рішення було прийнято блискавично: «За кілька днів після цього були скликані збори нашої групи, її комсорг Логвиненко, один з кращих студентів, з яким добре ми дружили, виголосив промову про те, що такої контрреволюціонерці, як я, не місце в університеті. При тому руки і голос його тремтіли» [9, с. 108].

Тому поряд із розповідями про студентську дружбу зустрічаються інші характеристики студентських взаємин. Різні за соціальним та національним походженням студенти як основну стратегію поведінки обирали мовчання. За словами О. К. Буревій, «за часів мого студентства ми не провадили жадних розмов щодо походження або щодо політики. Наче за Орвеллом, усі небезпечні теми вилучалися. Люди трималися окремими групами, зустрічалися лише на лекціях і мало знали один про одного» [7, с. 286]. Л. А. Дражевська зізнавалася, що «щирих взаємин між студентами майже не було. Я можу назвати лише трьох студентів в усьому університеті, яким я казала все, що думала» [9, с. 107].

Підведемо деякі підсумки. Таким чином, поряд із глибокими соціальними протиріччями в університетському середовищі 1920 – 1930-х рр. існували й інші – національні, культурні, релігійні, світоглядні, ментальні. Курс на створення нової інтелігенції із самого початку передбачав витіснення соціально чужих елементів, а також здійснення культурних змін, пов'язаних, зокрема, із процесом українізації. Цю політику характеризували непослідовність, а також репресивні методи. У результаті – стиралися відмінності у зовнішньому вигляді, йшов процес пристосування до мовної політики держави. Водночас культурні цінності, світоглядні установки зазнавали незначних змін, нівелюючи зусилля зі створення «нового» студентства та «нової» професури, що, по суті, створило умови для збереження та передачі університетських цінностей наступним поколінням, встановивши, таким чином, зв'язок між старим і новим університетом.

1. Давидович Б. Д. У Харківському університеті (Фрагменти спогадів) / Б. Д. Антоненко-Давидович // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 17–22.
2. Багалій Д. І. Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української культури / Д. І. Багалій // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 23–27.

3. Белецкий А. И. Из автобиографии / А. И. Белецкий // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 28–32.
4. Білодід І. К. Незабутні роки / І. К. Білодід // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 109–110.
5. Білоконь Н. Г. Спогади / Н. Г. Білоконь // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 133–137.
6. Буланкин И. Н. [Воспоминания] / И. Н. Буланкин // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 45–49.
7. Буревій О. К. Харківський університет у 1939 – 1941 роках / О. К. Буревій // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 285–290.
8. Ветухів М. О. Українізація і русифікація вищих шкіл в Україні / М. О. Ветухів // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 38–44.
9. Дражевська Л. А. Харківський університет у 1928 – 1929, 1933 – 1935 роках / Л. А. Дражевська // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 101–108.
10. Інтерв'ю з Г. Т. Солонской // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 214–219.
11. Кислякова Е. Ю. Концептуальная триада «свой – чужой – иной» в английском и русском языках / Е. Ю. Кислякова, В. В. Соломина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 3. – С. 72–76.
12. Коган В. С. Семнадцать рассказов старого физика / В. С. Коган // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 223–247.
13. Колошук Н. Г. «Свои» и «чужие» в романе И. Сельвинского «О, юность моя!» (имагологический аспект) / Н. Г. Колошук // Вестник Крымских чтений И. Л. Сельвинского. Вып. 10 : Природа, мир, вселенная в русской литературе : сб. науч. ст. / гл. ред. В. П. Казарин. – Симферополь, 2013. – С. 48–68.
14. Красовицкий Б. М. Мои учителя и сверстники / Б. М. Красовицкий // Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 161–204.

15. *Матвиенко А. М.* Харьков. ХИНО – ХПИПО / А. М. Матвиенко // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 111–121.
16. *Николаев Л. П.* Дневник советского профессора / Л. П. Николаев // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 252 – 260.
17. *Парфіненко А. Ю.* У пошуках причин «ліквідації» університетів України (аналіз радянської журнальної публіцистики 1920-х–початку 1930-х років)/ А. Ю. Парфіненко. – Харків, 2008. – 208 с.
18. *Плахтін І. О.* «Здається, це вчора було» / І. О. Плахтін // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 138–140.
19. *Платонов К. К.* Воспоминания старого психолога / К. К. Платонов // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Харків, 2016. – С. 61–66.
20. *Репина Л. П.* Диалог культур в контексте истории и историческом познании / Л. П. Репина // Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX – XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М., 2011.
21. *Рибалка І. К.* Університет. Жадоба до знань / І. К. Рибалка // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 279–284.
22. *Рябченко О. Л.* Студенти Радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О. Л. Рябченко. – Харків: ХНАМГ, 2012. – 456 с.
23. *Соловей О. Д.* Харьковський університет у 1936 – 1941 рр. / О. Д. Соловей // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 261–270.
24. *Третьак-Шилдс Н. М.* Університетські роки / Н. М. Третьак-Шилдс // Харьковський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 271–278.
25. *Утевский А. М.* Начало пути / А. М. Утевский // Харьковський університет (1917–1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців. – Х., 2016. – С. 50–60.
26. Харьковський університет ХІХ – початку ХХ ст. у спогадах його професорів та вихованців: у 2 т. / уклад. Б. П. Зайцев, В. Ю. Івашенко, В. І. Кадеев, С. М. Куделко, Б. К. Мигаль, С. І. Посохов; вступ. ст. В. Ю. Івашенко; наук. ред. С. І. Посохов. – Харків: Вид-во «Сага», 2008–2010.

27. Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів і вихованців / уклад. В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кісельова, О. І. Красько, С. М. Куделко, С. І. Посохов, Л. Ю. Посохова, Є. С. Рачков ; вступ. стаття В. Ю. Іващенко, О. І. Красько ; наук. ред. В. Ю. Іващенко. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 432 с.
28. *Шевельов Ю. В. Я, мені, мене... (і довкруги): Спогади. Ч. 1: в Україні / Ю. В. Шевельов (Шерех).* – К. : Березіль ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2001. – 431 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Ya_mene_mene_i_dovkruhy_Spohady.pdf

Іващенко В. Ю. «Свои» и «чужие» в университетской памяти (на материалах воспоминаний о Харьковском университете 1920 – 1930-х гг.)

В статті делается попытка осмыслить процесс трансформации университетского сообщества в условиях реформирования системы образования в Украине в 1920 – 1930-е гг. Особое внимание уделяется анализу путей формирования, функционирования и трансформации образов-представлений «свой», «чужой», «иной» в университетской памяти. В частности, на материалах мемуарных и автобиографических текстов анализируются социальные, национальные, культурные, мировоззренческие, ментальные и другие противоречия, характерные для университетского сообщества этого периода.

Ключевые слова: университетская память, университетская культура, «новые» профессора и студенты.

Ivashchenko V. «One's» and «Somebody else's» in the University Memory (On Memories Materials of Kharkiv University 1920–1930)

The author makes an attempt to understand the transformation process of the university community in the conditions of reforming the education system in Ukraine in 1920 – 1930. Special attention is paid to the analysis of ways of formation, functioning and transformation of images-representations «one's», «somebody else's» and «other» in the university memory. In particular, the article analyzes materials of memoirs and autobiographical texts to find out social, national, cultural, ideological, mental and other contradictions that are typical for the university community of this period.

Keywords: university memory, university culture, the «new» professors and students.